

BEDEN FORMÜLASYONLARI

MAURICE MERLEAU-PONTY VE FRANTZ FANON

ONUR KARTAL

ONUR KARTAL

Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü mezunudur. Doktora derecesini yine aynı bölümden almıştır. *Baykuş, Felsefelogos, FLSF, Cogito, Birikim, Özne, kampffplatz* gibi dergilerde çağdaş siyaset felsefesi, fenomenoloji ve sinema üzerine yazıları yayımlanmıştır. Hâlen Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde görev yapmaktadır.

Başlıca eserleri: *Biyopolitika-Cilt 1: Platon'dan Arendt'e Biyopolitikanın Felsefi Kökenleri* (ed., 2016); *Biyopolitika-Cilt 2: Foucault'dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri* (ed., 2016); *Biyopolitika-Cilt 3: Biyoiktidarın Suretleri –Yaşam İpotek Altında* (ed., 2021); *Perdeye Yansıyan Kavga-Yılmaz Güney'den Emin Alper'e Türkiye'de Politik Sinema* (der., Burcu Şenel ile, 2019); Clare Birchhall, Gary Hall, *Yeni Kültürel Çalışmalar: Kuramdaki Serüvenler* (çev., 2013); Roberto Esposito, *Communitas: Topluluğun Kökeni ve Kaderi* (çev., 2018); Roberto Esposito, *Bíos: Biyopolitika ve Felsefe* (çev. 2025); *Başkasının Politikası* (2021); *Yaşayan Ölümler: Sinema, Biyopolitika ve Felsefe* (2019).

İÇİNDEKİLER

Giriş	11
1. KISIM	
MAURICE MERLEAU-PONTY	25
1	
“BEN BEDENİMİM”	27
2	
BEDENE AÇILAN MANZARALAR	65
3	
COGITO HADİSESİ	93
4	
DÜNYA(NIN) KUDRETİ	113
5	
BİLİNCİN SKANDALLARI: DELİLİK, MİT VE HALÜSİNASYON	125
6	
DÜNYA(NIN) DEHŞETİ	136
7	
DOKULARIN KARDEŞLİĞİ OLARAK POLİTİKA	151

II. KISIM
FRANTZ FANON

I	
“BEN DÜNYAYIM”	187
2	
BARBARLIK PARADOKSLARI	211
3	
DÜNYA(LAR) SAVAŞI	238
4	
BEDENE KAZINAN BAKIŞ	259
5	
BEDENLERİN RİTMİ	279
6	
ŞİDDETİN FENOMENOLOJİSİ	300
7	
KAS VE TİN, ET VE KAVRAM	323
8	
BEDENLERİN YOLDAŞLIĞI OLARAK POLİTİKA	338
SONUÇ	352
KAYNAKÇA	366
DİZİN	379

GİRİŞ

1940’ların, 50’lerin Kıta Avrupası’nın entelektüel hayatı o kadar canlıydı ki felsefi düşüncenin seyrine doğrudan etki eden birçok karşılaşma, birçok tanışıklık vuku buldu. Bugünden baktığımızda görüyoruz, dönemin felsefi dallanıp budaklanmaları ve düşünsel hacmi, biçim ve içerik itibarıyla bu rastlaşmalardan fazlasıyla beslendi. Maurice Merleau-Ponty ve Frantz Fanon da elbette “karşılaştılar”. Fakat bu, kelimenin doğrudan anlamıyla bir karşılaşmaydı ve bir hoca-öğrenci ilişkisinin sınırlarını çok da aşmadı, hatta böyle bir ilişki için dahi oldukça sınırlıydı. Fanon, Lyon’dayken Merleau-Ponty’nin kimi derslerini takip ettiyse de Merleau-Ponty Fanon’un bir öğrenci olarak varlığından ne kadar haberdardı, bu soruya kesin bir yanıt vermek pek mümkün değil. İlginçtir, Fanon’un Merleau-Ponty ile karşılaşması da en temelde ırksal bir zemine dayanıyordu. Antiller’den gelen tıp öğrencilerinin seçenekleri, Fransa’nın doğusundaki ya da Lyon’daki okullarla sınırlıydı (Cherki, 2006, s. 15). Fanon da hâliyle Lyon Üniversitesi’ne kaydoldu ve tıp fakültesinin yanı sıra felsefe bölümünde de derslere girdi. Merleau-Ponty bölüm hocalarından biriydi (Hudis, 2020, s. 37).

Yine de her koşulda, Merleau-Ponty’nin çalışmalarında dikkat kesildiği temalara, kavramlara bakıldığında hemen fark edilecektir zaten, Fransız düşünürün Fanon’un radarına girmesi kaçınılmazdı. Sadece siyahlığı onu fenomenolojinin kavramsal haznesine doğru ittiği için değil. “Genç” Fanon o dönemler, deyim yerindeyse “aç bir mide” gibiydi. Duyduğu düşünsel ve entelektüel, felsefi ve politik iştah dinmek bilmediğinden Merleau-Ponty’nin eserlerinden haberdar olması,

bunları okuması çok uzun zaman almadı. Fanon, bir yandan da 1946'da Merleau-Ponty'nin André Leroi-Gourhan'la birlikte verdiği seminerleri takip ediyordu (Cherki, 2006, s. 16). Fakat Simone de Beauvoir'nın söylediğine bakılırsa Merleau-Ponty'yle hiç konuşmamıştı, aralarında yüzeysel bile olsa hiç bir diyalog yoktu, Fanon onu mesafeli buluyordu (Beauvoir, 1992, s. 314). Patrycja Sasnal bu bahiste haklıydı: Fanon üzerinde en güçlü etkiyi bırakan ismin Jean-Paul Sartre olduğu konusunda bir fikir birliği varken Merleau-Ponty'nin Martinikli düşünürün entelektüel serüvenindeki etkisi küçük istisnalar dışında çoğu zaman ve haklı olarak hafifseniyordu (Sasnal, 2020, s. 15).

Bu bir bakıma doğru olabilir ama sadece bir bakıma. Evet, az çok sezilebileceği gibi, Fanon ve Merleau-Ponty arasında “dar alan”da cereyan eden bu karşılaşmada ilk etapta fenomenolojinin ama bilhassa da politikanın varlığından söz etmek pek mümkün değildi. Aslında Azzedine Hadour'a göre Fanon'un düşüncesinde bir algı teorisi mevcuttu ama bu teori varlığını Merleau-Ponty'den ziyade Sartre'a borçluydu (Hadour, 2019, s. 5). Fanon da Merleau-Ponty'yi gündemine evvela bir psikiyatr olarak almıştı. Fanon'un kitaplığında *Anlam ve Anlamsız* ile birlikte *Davranışın Yapısı* da mevcuttu; Martiniklinin altını çizdiği, not düştüğü yerlerden bilhassa bu ikincisine dikkat kesildiği söylenir (Khalifa, 2020, s. 21) ama zaten bunu tahmin etmek güç değildir. Fanon Merleau-Ponty'nin eserlerinden en çok *Davranışın Yapısı*'na atıfta bulunmuştur.

Algının Fenomenolojisi, döneminin bedene dair en kuvvetli felsefi girişimi, beklenenin aksine Fanon'un ilgisine fazla mazhar olmamıştır. *Yeryüzünün Lanetlileri* bu yapıta hepten kayıtsız kalır ama bu durum bir bakıma normal karşılanabilir çünkü kitabın gündemini belirleyen konular ağırlıklarına göre sıralandığında fenomenoloji de beden de kendilerine nispeten alt sıralarda yer bulabilirler. Asıl şaşırtıcı olan, Fanon'un *Siyah Deri, Beyaz Maskeler* boyunca oku-

I

“BEN BEDENİMİM”

Spinoza ve Nietzsche’den sonra bedenin hakkını vermeye yönelik en etkili ve en hacimli adımı atan kişinin Maurice Merleau-Ponty olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bedeni dünyayla ilişkisinde ve dünyanın içinde ele almayı hedefleyen Fransız düşünürün bu teşebbüsü, 20. yüzyıl felsefesinin en ayrıksı hamlelerinden biridir. Merleau-Ponty bedeni insan ve dünya için temel teşkil edici bir rolde görmekten hiç vazgeçmez; böylece beden 20. yüzyılın kıta felsefesinin gidişatını değiştiren bir yöntemin ve bir felsefi öğretinin, fenomenolojinin hem merkezi hem kurucu noktası hâline gelir. Burada söz konusu olan, bedenden bahseden, bedene yoğunlaşan, bedeni bir tema olarak belirleyen bir felsefenin ortaya çıkışı değildir; bedenin ta kendisinin felsefi düşünmeye hükmetmesi ve düşüncenin ete kemiğe bürünmesidir. Felsefe tarihi boyunca filozofların başına bela olan beden, felsefe sahnesinde figüran olarak kendisine yer bulabilen, kendisiyle ne yapılabileceği de pek bilinmediği için sürekli sahneden inme-ye zorlanan beden, Merleau-Ponty’nin fenomenolojisinde felsefenin bütün sorumluluğunu üzerine alır; deyim yerindeyse soyut düşünceyi ve saf bilinci yerinden ederek dümene geçer. Merleau-Ponty’nin 1945’te tez olarak savunduğu *Algının Fenomenolojisi* (2017b) kendisini dünyaya bir beden fenomenolojisi olarak duyurur. Kendini evvela bir bilinç felsefesi olarak koyan fenomenolojinin bu manevrayla yolundan sapmış olduğu düşünebilir ama Lewis R. Gordon’a bakılacak olursa her şey yolundadır. Genel olarak fenomenoloji zaten bilinci bir soyutlama olarak ele almaya direnen bir

felsefedir ve bu itibarla, bilinci yaşayan, bedenlenen yani vücuda gelen, ete kemiğe bürünmüş bir şey olarak kabul eder (Gordon, 2023a, s. 80).

Merleau-Ponty de eserine yazdığı önsözün ilk satırlarında insanı ve dünyayı kelimenin pozitivist olmayan anlamıyla olgusalıklarından *-facticité-* hareketle ele alacağını söylerken fenomenolojiye “‘yaşanan’ mekânın, zamanın ve dünyanın hesabının verilmesi” görevini yükler (s. 9). Felsefe, onun gözünde, bilhassa *şimdi* ve *buradan*ın hesabını vermekle yükümlüdür; bir muhasebe ya da daha doğru ifadeyle bir hesaplaşma pratiğidir. Merleau-Ponty bir yandan da bu muhasebeyi yaşam zemininde yapmaya, yaşamı odağa almaya, felsefeyi bir yaşam felsefesi olarak örgütlemeye özen gösterir. Tabii bu iddiada olan büyük kuramsal girişimler hâlihazırda mevcuttur. Başka birçokları gibi Edmund Husserl, Martin Heidegger, Hannah Arendt veya Henri Bergson da böyle bir felsefenin peşindeydiler ve mevzubahis bir yaşam felsefesiye bu isimlerin tezleri en az Merleau-Ponty’ninkiler kadar kudretliydi. Gelgelelim bilinci besleyen bir beden kavrayışı, yaşamın kaynağı olarak, sadece Merleau-Ponty’nin felsefesinde her şeyden evvel ve her şeyden çok öne çıktı. Canlı, dinamik, yaşayan, devinen, değiştiren ve değişen, yaratan ve yaratılan, *dokunan + dokunulan + dokuyan* beden Merleau-Ponty’le birlikte felsefenin herhangi bir unsuru olmaktan çıkıp ana unsuruna dönüştü.

İnsanın dünyayla bağıni kuran, insanı dünyaya açarken dünyayı da insana açan bedendir. “İnsan dünyadadır, kendini ancak dünyada bilir” cümlesi, herkesin kabulüdür ama Merleau-Ponty’ye göre insan bedeniyle dünyadadır ve kendisini dünyada ancak bedeni sayesinde bilir; onun öznesi bedenli özne, bedeni sayesinde “dünyaya adanmış bir özne”dir (2017b, s. 14). Bedeni olduğu için insan dünyadan geri çekilemez, kopamaz, kendisini soyutlayarak dünyayı karşısına alamaz. Bilinç saf değildir, bedenli bilinçtir; konumunu bedende ve bedenle bulur. Fenomenolojinin Husserlci kökenle-